

УДК 378

DOI 10.11603/me.2414-5998.2019.3.10657

І. М. Мельничук

ORCID 0000-0001-5527-0655

ResearcherID Q-7489-2016

Scopus Author ID 57208026222

*ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України»***ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ЛОГОПЕДІВ
ЯК МЕДИЧНА І ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА В ІСТОРИЧНОМУ
КОНТЕКСТІ****I. M. Melnychuk***I. Horbachevsky Ternopil State Medical University***PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPEECH THERAPISTS AS A
MEDICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM IN A HISTORICAL CONTEXT**

Анотація. У статті аргументовано, що державницький підхід в Україні до врахування проблем у розвитку осіб з проявами деструктивних змін у психофізіологічному та фізичному розвитку спрямовує до розширення інклюзивної освіти. До групи фахівців, які працюють у сфері інклюзивної освіти, відносяться логопеди, покликані вирішувати проблеми мовленнєвих розладів різної складності, починаючи з дитячого віку. Історичний екскурс-аналіз свідчить, що проблема порушень мовлення розглядалася ще філософами, медиками, риториками Стародавнього Світу в сукупності з питаннями світогляду, збереження здоров'я і виховання людини. Історичний аналіз наукової літератури засвідчує, що з моменту зародження логопедії як науки спостерігалася її диференціація на дві галузі – медичну і педагогічну, що й зумовлює постійну спільну участь і лікарів, і педагогів у вивченні етіології, симптоматології і терапії порушень мовлення. Сучасні статистичні дані свідчать, що в Україні існує проблема забезпеченості фахівцями, які мають професійну підготовку логопеда. Тому на державному рівні визначено короткострокові та середньострокові перспективи розвитку інклюзивної освіти, в яких відображено і проблему підготовки майбутніх логопедів.

Ключові слова: інклюзивна освіта; порушення мовлення; логопедія; медицина; педагогіка; фахівці-логопеди; історія; професійна підготовка майбутніх логопедів.

Abstract. The article argues that the state approach in Ukraine to taking into account problems in the development of persons with manifestations of destructive changes in psycho-physiological and physical development directs to the extension of inclusive education. The group of specialists, who work in the field of inclusive education, includes speech therapists, intended to solve problems of speech disorders of various complexity, starting from childhood. Historical excursion analysis shows that the problem of speech disorders was analyzed by philosophers, physicians, rhetoricians of the Ancient World combined with issues of outlook, health saving and education of a man. Historical analysis of scientific literature confirms that the moment of birth of speech therapy as a science, was observed its differentiation into two branches – medical and pedagogical, that leads to the constant joint participation of both doctors and educators in the study of the etiology, symptomatology and therapy of speech disorders. Modern statistic data certify that there is a problem of provision by specialists in Ukraine, which have vocational training as speech therapist. Therefore, at the state level, short-term and medium-term prospects for the development of inclusive education have been identified, which also reflects the problem of training future speech therapists.

Key words: inclusive education; speech disorders; speech therapy; medicine; pedagogy; specialists-speech therapists; history; vocational training of future speech therapists.

Вступ. Процес виховання здорового молодого покоління передбачає врахування педагогами і медиками багатьох чинників, які впливають на становлення особистості дитини: соціальних, фізіологічних, психологічних, комунікативних, медичних, екологічних, валеологічних та ін. Особливої уваги потребують особи з проявами деструктивних

змін у психофізіологічному та фізичному розвитку. Тому державницький підхід в Україні до врахування проблем в особистісному розвитку таких дітей спрямовує до розширення інклюзивної освіти. Нормативно-правова база в останні роки поповнилася за рахунок прийняття важливих документів, де підкреслено важливість вирішення цієї проблеми. Так, Законом України «Про освіту» у ст. 19 і 20 розши-

© І. М. Мельничук

рено можливості для навчання осіб з особливими потребами; Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» ст. 103 виділено субвенцію на надання державної підтримки таким особам. Прийнято Постанову Кабінету Міністрів України (КМУ) від 10.04.2019 р. № 530 «Про затвердження Порядку діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти» [5]. Передано в Секретаріат КМУ проект постанови «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти» [1]. Розширення законодавчої бази такими документами свідчить про актуальність проблеми надання кваліфікованої психолого-педагогічної та медичної допомоги особам з особливими потребами.

До групи фахівців, які працюють у сфері інклюзивної освіти, відносяться логопеди, покликані вирішувати проблеми мовленнєвих розладів різної складності в осіб, починаючи з дитячого віку, що набуває особливої актуальності в сучасний період. Для надання кваліфікованої допомоги дітям, у яких виявлено недоліки мовлення, заїкання та ін., створюються спеціальні заклади інклюзивної освіти, логопедичні групи при дошкільних закладах, у школах і медичних центрах. Адже значну кількість порушень мовлення можна виправити на ранніх етапах розвитку дитини. Оскільки по-

рушення мовлення може мати різну етіологію (як наслідок перенесених захворювань, результат травмуючих емоційно-психологічних впливів, негативного впливу певного соціально-педагогічного середовища тощо), відтак логопедичні проблеми окреслюються у сфері медичних, педагогічних, психологічних, соціальних та інших досліджень.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей професійної підготовки майбутніх логопедів в історичному контексті.

Методи дослідження. Для досягнення окресленої мети використовувалися методи теоретичного аналізу історичної, медичної, психолого-педагогічної літератури, щоб в історичній ретроспективі уточнити відомості про витоки, зародження і розвиток медично-педагогічних засад сучасної логопедії як однієї з галузей корекційної педагогіки. Використання методів статистичного аналізу сприятиме визначенню основних віх у професійній підготовці майбутніх логопедів на сучасному етапі розвитку педагогічної науки. Проводився порівняльний аналіз статистичних даних Міністерства освіти і науки України [1], які свідчать про необхідність забезпечення інклюзивної освіти осіб з особливими потребами, позаяк кількість таких осіб постійно зростає (табл. 1).

До таких осіб відносяться й діти-логопати.

Таблиця 1. Кількість осіб з особливими потребами, які навчаються в інклюзивних класах/групах

Навчальні роки	Кількість осіб з особливими потребами	
	у закладах середньої освіти	у дошкільних закладах освіти
2017–2018	7179	1106
2018–2019	11 866	2190
Прогноз на 2019–2020	17 357	3987

Результати дослідження. Історія логопедії як науки свідчить, що уявлення про порушення мовлення і способи їх лікування з'являються ще в літописах стародавніх слов'ян, котрі розуміли дефекти мовлення як хворобу. Зазвичай лікування такої недуги пов'язувалося з обрядовими ритуалами, заклинаннями, знахарством, лікувальними молитвами, амулетами тощо. Водночас, незважаючи на марновірство і невігластво, у слов'янській медичній літературі (рукописних лікарських порадинок-травників) зустрічаються перші спроби диференційовано підійти до розуміння і лікування різних порушень мовлення і певні насправді корисні поради в цьому аспекті (використання засобів народної медицини – трав, мінералів, продуктів тваринного і рослинного світу тощо). Зазвичай особи, які мали обмежені мож-

ливості для життєдіяльності, були оточені ореолом нужденності, мучеництва і святості та були об'єктом милосердя і благодійності, а не навчання таких осіб.

Так, на ранніх етапах розвитку Київської Русі виникає національне явище – громадське піклування «убогими дітьми», а з X століття десята частина прибутків громади відраховувалася духовенству для організації притулків для осіб з вадами слуху, зору, інтелекту, а також дітей із складними порушеннями мовлення [3]. Таким чином витоки логопедії як науки про порушення мовлення і методи їх подолання можна розглядати як такі, що на теренах нашої країни пов'язані з соціально-економічним і політичним укладом Київської Русі, однак не пов'язані з навчанням таких осіб з метою їх оптимальної соціалізації.

Проте історичний екскурс-аналіз свідчить, що проблема порушень мовлення розглядалася ще філософами, медиками, риторамі Стародавнього Світу (Демокріт, Платон) в сукупності з питаннями світогляду, збереження здоров'я і виховання людини. Одне з найперших згадувань про порушення мовлення зустрічається в Геродота (484–425 рр. до н. е.), який характеризував своєрідну мову кренського царя Батта (розмовляв швидко, невиразно, не вимовляв закінчення слів). Найбільш повні свідчення про порушення мовлення зустрічаються в основоположника античної медицини Гіппократа (460–370 рр. до н. е.). У Гіппократа і Галена зустрічаються згадки про відомі нині розлади в мові (arphonia, anaudia, traulotes, asarpeia, ischnophonía), які можна розуміти як втрату голосу, втрату мови, невиразну мову, заїкання [2].

Інтеграція медичної та педагогічної науки в логопедії простежується у працях Аристотеля (384–322 рр. до н. е.), який охарактеризував причини недоліків мови у порушеннях периферичної частини мовного апарату людини (що при систематичному виховному впливі, навчанні і тренуванні можна виправити). Деякі методи роботи з особами-логопатами відтворені в грецькій літературі. Наприклад, дефектами мовлення давньогрецького оратора і політичного діяча Демосфена (384–322 рр. до н. е.) було заїкання, мовленнєві судоми. Проте він зробив для себе систему мовленнєвих вправ, які виконував перед дзеркалом. Такі вправи мали на меті не лише тренування правильної вимови, але й самовиховання певних особистісних рис, розвитку правильного дихання (промовляння великих фраз під час видиху), декламування віршів. Щоб розвинути силу і координацію м'язових рухів при мовленні, Демосфен тримав у роті дрібні камінці, завжди сумлінно готувався до промови чи бесіди (продумував зміст і послідовність фраз). Такі кроки вже мали педагогічне, виховне підґрунтя.

Мислителі-гуманісти Західної Європи (XVII–XIX ст.) надавали особливого значення проблемі формування правильного мовлення у підростаючого покоління для виховання гармонійної особистості. Так, у системі виховання дітей Я.-А. Коменський рекомендував використовувати спеціальні вправи для розвитку мовлення, яке може проявлятися в дітей з 6 місяців, але зазвичай спостерігається в дітей наприкінці першого року життя. У системі гармонійного виховання дітей Ж.-Ж. Руссо визначає обов'язковим складником розвиток дитячого мовлення. Характеризуючи мову дитини, видат-

ний педагог наголошує на своєрідній єдності мови, голосу і просодики, вбачаючи найбільше зло від надмірного прагнення навчити дитину розмовляти дуже рано. Він закликав навчати дітей говорити зв'язно, правильно, голосно, мелодійно вимовляти слова, що може бути основою в роботі фахівця-логопеда [3].

Чітко визначається сутність роботи логопеда у працях Й. Песталоцці – одного з величних представників світової демократичної педагогіки, який наголошував на значущості мови в загальному розвитку людини. Він пов'язував послідовність розвитку мовлення у дитини з її домовленнєвим розвитком, слуховим сприйняттям, «впізнанням звуків» (фонематичний слух), що можна окреслити як психологічну і медичну проблему, з необхідністю навчання дитини мовлення: коли, як, у якій послідовності, з використанням яких вправ, з урахуванням закономірностей оволодіння мовою, ролі сенсорного виховання і мовленнєвого оточуючого середовища в розвитку дитячого мовлення.

В історії розвитку спеціальної педагогіки (і зокрема логопедії) значний внесок зробив К. Д. Ушинський, який визначає важливим поєднання філософії, фізіології та психології для обрання дидактичних прийомів у вихованні та навчанні дітей мовлення. Видатний педагог визначає послідовність вправ, які розвивають зоровий аналізатор, дрібну моторику пальців рук, фонематичний слух, артикуляційну моторику, звуковий і звукобуквенний аналіз, «рефлекторні рухи», які потребують систематичного вправлення в мовленні, що є основою в роботі фахівця-логопеда.

Особливого значення для логопедії набувають погляди К. Д. Ушинського на необхідність фізіологічних і медичних знань про нерви і м'язи, задіяні в мовленнєвому акті; про зв'язок мовлення з психічними процесами (мисленням, пам'яттю, увагою) у розвитку дитини. Необхідною умовою для формування мовлення, на думку К. Д. Ушинського, є соціальне середовище.

Отже, з моменту зародження логопедії як науки спостерігалася її диференціація на дві галузі – медичну і педагогічну, що й зумовлює постійну спільну участь і лікарів, і педагогів у вивченні етіології, симптоматології і терапії порушень мовлення. Проте на ранньому етапі розвитку логопедії (на межі XVIII–XIX ст.) порушення мовлення розглядалося переважно як медична проблема, здебільшого розглядалися як окремі клінічні випадки, тому методи подолання таких порушень повинні

бути медичними і мати симптоматичний характер. Водночас використовувалися і дидактичні (тренувальні) методи.

З метою цілеспрямованої корекції порушень мовлення протягом всієї історії становлення логопедії дослідники намагалися створити загальну класифікацію мовленнєвих порушень, яка б об'єднала різні аспекти їх виникнення (соціальні, медичні, фізіологічні, психолого-педагогічні, фізичні та ін.). Ученими-логопедами однією з перших визнана систематизована класифікація А. Куссмауля (1877), хоча проблему різних патологій мовлення досліджували науковці різних сфер (лікарі – І. Франк, Р. Шультесс, А. Труссо, П. Брока, психіатр К. Верніке, афазіолог М. Гольдштейн, фізіолог і лінгвіст Дж. Джексон, фахівці з проблем заїкання – А. Гутцманн, А. Коен та ін.) [2].

Особливо сприятливі умови для розвитку логопедії в її сучасному розумінні склалися в другій половині XIX ст., що було пов'язане із збільшенням професійних груп вчителів, управлінців, ділових людей, служителів церкви, військовослужбовців, для котрих необхідним було володіння правильною і чіткою мовою. Науковому становленню логопедії сприяли дослідження Г. Гельмгольца у сфері фізіології слуху й аналізу звука, відкриття Даксами (батьком і сином) залежності порушень мовлення від пошкодження кори головного мозку, видання фундаментальних праць А. Куссмауля [3]. Окреслені чинники стали основою для введення логопедії як спеціального предмета в навчальний план Берлінського університету, де педагоги і лікарі разом організовували і надавали практичну допомогу особам з порушеннями мовлення. Таким чином, однією з передових країн, в якій сформувалася система підготовки майбутніх логопедів як національне завдання особливого значення, була Німеччина. Одночасно з лікувальними курсами створювалися логопедичні класи і мовленнєві школи для осіб, які заїкалися, що поєднувало зусилля медиків і педагогів у наданні допомоги особам з порушенням мовлення. Активно відбувалося становлення логопедії в інших країнах (Австрія, Англія, Франція, США).

Таким чином, до початку XX ст. сформувався міждисциплінарний підхід до вивчення порушень мовлення. Багато науковців досліджували етіологію, патогенетичні та системні методи подолання мовленнєвих патологій; з'явилися спеціальні педагогічні методи, які враховували роль психологічних та соціальних чинників у процесі попередження і подолання різних форм порушень мовлення.

Науково-теоретичні та дослідно-експериментальні праці фахівців різних профілів (невропатологів, психіатрів, отоларингологів, фізіологів, психологів, лінгвістів, педагогів) сприяли відкриттю спеціальних закладів для всебічного вивчення порушень мовлення, надання допомоги особам з різними видами мовленнєвих патологій і підготовці кваліфікованих логопедів [4]. Відтак актуалізується проблема професійної підготовки майбутніх логопедів, у якій будуть враховані історичні надбання розвитку логопедії в контексті медичних і педагогічних наук.

На сучасному етапі розвитку логопедичної допомоги в Україні створюються інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ), в яких фахівці-логопеди покликані надавати психолого-медично-педагогічні консультації і проводити комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини задля визначення особливих освітніх потреб таких осіб [6]. Нині на теренах України функціонує 575 ІРЦ (у Тернопільській області – 17), а до кінця 2020 р. планується кількість таких установ збільшити до 699. З метою оптимізації роботи ІРЦ, яка не є медичною установою, створено інтернет-адресу для реєстрації на сайті (<http://ircenter.gov.ua>); фахівці ІРЦ використовують сучасне обладнання і сучасні іноземні тести для навчання дітей; психолого-педагогічні кадри ІРЦ сертифіковані міжнародною організацією. Так, з метою підготовки фахівців до роботи в інклюзивно-ресурсних центрах (ІРЦ) у березні 2019 р. проведено навчання «тренерів для тренерів» і працюють з такими методиками 37 осіб (46 % із 80 отримали відповідні сертифікати) [1].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Останні статистичні дані свідчать, що в Україні існує проблема забезпеченості фахівцями-логопедами, асистентами вчителя і вихователя, які мають професійну підготовку логопеда. Тому на державному рівні визначено короткострокові та середньострокові перспективи розвитку інклюзивної освіти, в яких відображено і проблему підготовки майбутніх логопедів: формування комплексного бачення сфери інклюзивної освіти, затвердження Національної стратегії розвитку інклюзивної освіти до 2030 р., забезпечення ІРЦ кваліфікованими педагогічними працівниками та ін. У професійній підготовці майбутніх фахівців-логопедів враховуються історичні надбання розвитку науки про порушення мовлення та сучасні наукові здобутки, що оптимізують надання кваліфікованої логопедичної допомоги особам, які потребують виправлення мовленнєвих дефектів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці методичних матеріалів для використання міждисциплінарних зв'язків медичного та педаго-

гічного спрямування у підготовці майбутніх фахівців для роботи у сфері інклюзивної освіти.

Список літератури

1. Впровадження інклюзивної освіти в Україні. – URL : <http://ircenter.gov.ua>.
2. Древняя Греция и Рим. – URL : <https://mydocx.ru/10-66890.html>.
3. История логопедии : учеб.-метод. пособ. / сост. А. С. Саблева. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2009. – 91 с.
4. Накопление лингвопедагогических представлений о развитии правильной речи у детей. – URL : <https://mydocx.ru/10-66891.html>.

5. Про затвердження Порядку організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти. – URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP190530.html.

6. Про створення інклюзивно-ресурсних центрів в Україні. – URL : <http://nvkdnz10.varashosvita.rv.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80/>.

References

1. *Vprovadzhennia inkluzyvnoi osvity v Ukraini [Introduction of inclusive education in Ukraine]*. Retrieved from: <http://ircenter.gov.ua> [in Ukrainian].
2. *Drevnyaya Gretsya i Rim [Ancient Greece and Rome]*. Retrieved from: <https://mydocx.ru/10-66890.html> [in Russian].
3. Sableva, S.A. (2009). *Istoriya logopedii: uchebno-metodicheskoye posobiye [History of speech therapy: training manual]*. Yaroslavl: Publishing House YaGPU [in Russian].
4. *Nakopleniye lingvo pedagogicheskikh predstavleniy o razvitii pravilnoy rechi u detey [Accumulation of linguistic pedagogical ideas about the development of children's correct speech]*. Retrieved from: <https://mydocx.ru/10-66891.html> [in Russian].

5. *Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii diialnosti inkluzyvnykh hrup u zakladakh doshkilnoi osvity [On approval of the Procedure for organizing activities of inclusive groups in pre-school education institutions]*. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP190530.html [in Ukrainian].

6. *Pro stvorennia inkluzyvno-resursnykh tsestriv v Ukraini [On creation of inclusive-resource centers in Ukraine]*. Retrieved from: <http://nvkdnz10.varashosvita.rv.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80/> [in Ukrainian].

Отримано 15.04.19
Рекомендовано 17.04.19

Електронна адреса для листування: melnichukim@tdmu.edu.ua